

İSLAM FİLOZOFLARININ RÜYANIN MAHİYETİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Muslim Philosophers' Thoughts About the Nature of Dreams

İsmail ERDOĞAN*

Özet

Rüya, din, felsefe, tasavvuf ve psikoloji gibi bir çok ilmi disiplinin ilgi alanına giren bir terimdir. Bu araştırmada, İslam filozoflarının, rüyanın mahiyeti hakkındaki görüşleri üzerinde durulacaktır. Filozoflara göre rüya, genelde iki kısımda incelenmektedir. Birincisi, aldatıcı (kâzib) rüya ve diğeri de doğru (sahih) rüyadır. Aldatıcı rüya, nefsin açık kuvvetleri ile alâkalıdır. Doğru rüya ise insan nefsinin mücerret akıllar ile birleşmesiyle elde ettiği intibâ olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda, rüyanın niçin uykuda görüldüğü, rüyanın iradeye bağlı olup olmadığı, uyanırken de rüya görülüp görülemeyeceği gibi problemler de araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Aldatıcı ve doğru rüya, nefis, İslam felsefesi, nefsin güçleri, kamil tabiat.

Abstract

Dream is a term in the discipline of philosophy, psychology and Islamic mysticism. This article tries to focus on the nature of dreams according to the muslim philosophers. For the muslim philosophers, dreams are divided into two parts. One of them is the illusive (kazib) dream and the other one is the true (sahih) dream. The illusive dreams are related to the external powers of the human soul. The true dreams are related to the secret powers of the human soul. This article is also going to study the issue, if the dreams are related of the willing or not and is related of dreams are seen in the sleep or in wakefulness.

Key words

Illusive and true dreams, soul, Islamic philosophy, powers of the human soul, perfect nature.

Giriş

Rüya, din, felsefe, tasavvuf, edebiyat ve psikoloji gibi bir çok ilmi disiplinin ilgi alanına giren önemli problemlerden birisidir. Bu yüzden her bilim dalı rüyayı, kendi ilmi prensipleri doğrultusunda izah etmeye çalışmaktadır.

Bu araştırmada, İslam filozoflarının rüyayı nasıl değerlendirdikleri, rüyanın görülmesi ve rüya ile nefis arasındaki münasebet hakkındaki görüşleri üzerinde durulacaktır.

Arapça "görmek" anlamına gelen "reâ" fiilinden türemiş olan rüya, sözlüklerde; "düş, uyku sırasında görülen şey"¹, "kişinin uyunurken gördüğü hayal dizisi" ve "muhayyilenin pasif yönünü yansıtan"² şey olarak tarif edilmektedir.

Psikoloji ilminde, bilincin değişik bir durumu olarak kabul edilen rüya, "bilinç dışına giden kestirme yol" ve "isteklerin doyurulmasının gizlen-

miş biçimi"³ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu anlamda rüyalar, hem geçmişin yenibaştan hayata kavuşması hem de isteklerin gerçekleşmesine yardımcı olan bir araç gibidir⁴. Çünkü bir rüya, bir isteği gerçekleştirmiş olarak göstererek aslında bizi geleceğe götürür. Fakat, rüyayı gören kişi tarafından şimdi olarak algılanan bu gelecek, geçmişin imgesi içindeki yok edilmez istek tarafından biçimlendirilir⁵.

Rüyaların istek ve ihtiyaçlara doyum sağlayıcı bir fonksiyonu da vardır. Mesela, açlık, susuzluk, özgürlük gibi ihtiyaçlar ile; korku, ümit ve kaygı gibi psikolojik haller de rüyalarda değişik şekillerde belirir. Bu da, ihtiyaçların rüyalarda değişik şekillerde doyurulması olarak değerlendirilmektedir⁶.

Henri Bergson rüyaları, hafif ve derin uykuda görülen rüyalar olmak üzere iki kısma ayırır. Hafif

* Yrd.Doç.Dr., Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

¹ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1989, s. 944.

² *Türk Ansiklopedisi*, "Rüya", C.27, Ankara, 1978, s. 478.

³ Clifford T. Morgan, *Psikolojiye Giriş*, çev. Komisyon, Ankara, 1999, s. 352.

⁴ Stefan Zweig, *Freud: Cinselliğin Yeryüzü*, çev. Ali Avni Öneş, 1991, (b.y.), s. 60.

⁵ D. Scott Rogo, *Parapsikoloji: Duyular Dışı İletişim*, çev. Selman Gerçeksever, İstanbul, 1990, s. 54, 57.

⁶ W. J. Fielding, "Rüyaların Psikolojisi", *Ruh ve Madde*, Ocak, 1968, C VIII.

uykuda görülen rüyaların neredeyse tamamı, uyanınca hatırlanır. Ancak derin uykuda görülen rüyaların bir çoğu hatırlanmadığı gibi, hatırlananlar da karmakarışık olduğu için, görülenin mahiyeti hakkında fazla bir şey söylenemez. İşte Psikoloji, bu derin uykuda görülen rüyalar üzerinde yoğunlaşmalıdır.⁷ Çünkü modern psikolojide bile, rüyanın neye gönderme yaptığı? Dış dünyaya mı yoksa iç dünyaya mı? Ya da her ikisine mi? gibi soruların cevabı hâlâ tartışılmaktadır. Ancak modern psikolojik araştırmalarda, rüyanın iç dünyayı aydınlatmada bir araç olarak kullanıldığını görmekteyiz.⁸

Modern Psikolojide, rüyanın nasıl görüldüğü problemi üzerinde tam bir görüş birliği bulunmasa da, genelde rüyanın, fizik kanunların dışında canlı ve hareketli ses ve şekillerin (imaj) karışımı olduğu kabul edilmektedir. Bu ses ve şekillerin, hafızadan irade dışı bir uyarıcının etkisiyle şuura dökülmeye başlaması ile rüyalar görülür.⁹

Bilim adamları rüyanın süresi üzerinde kesin bir sonuca varamamışlardır. Bir kısmı, rüyaların birkaç saniye sürdüğünü iddia ederken, bazıları da saatlerce devam eden rüyaların mevcut olduğu fikrinde ısrar etmişlerdir. Bu tartışmalar devam ederken, B. Klein adında Amerikalı bir bilim adamı, bir rüyanın yirmi saniyeyi geçmeyecek kadar kısa sürdüğünü iddia etmiştir. Ancak, Klein'in denek olarak kullandığı gönüllüler, üç beş saniye süren rüyalarını, saatlerce anlatabilmişlerdir. Klein, netice olarak en uzun rüyanın doksan saniyeyi geçmeyeceğini ileri sürmüştür.¹⁰

Rüyayı, uyku halinde zihinde beliren düşünce ve olaylar olarak açıklayan¹¹ tasavvufçular, rüyanın nasıl meydana geldiğini açıklamak yerine, sadece gerçekleşmiş olan rüya ve bu rüyanın yorumu ile ilgilenmektedirler¹². Bazı mutasavvıflar ise, yazmış oldukları eserlerin, kendilerine rüyada verilmiş bilgilerden kaynaklandığını iddia etmeleri¹³ sebebiyle,

⁷ Henri Bergson, *Zihin Kudreti*, çev. Miraç Katarcioglu, İstanbul, 1998, s. 130.

⁸ Susan Parman, *Rüya ve Kültür*, çev. Kemal Başçı, Ankara, 2001, s. 175.

⁹ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İstanbul, 1985, s. 201-203.

¹⁰ <http://www.benbiqun.com/ruyalar.php>, 14.03.2003.

¹¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1995, s. 443-444; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, 1997, s. 600-601.

¹² Ebu Hafs Şihabüddin Ömer es-Sühreverdî, *Tasavvufun Esasları (Avarifu'l-Mearif)*, haz. ve trc. H. Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz- Mustafa Uzun, İstanbul, (trç.), s. 516-517.

¹³ Bunlara İbn Arabî ve Molla Camî'yi örnek olarak gösterebiliriz. İbn Arabî, *Füsûsu'l-Hikem* isimli eserini, Hz. Muhammed'in kendisine rüyasında verdiğini ve bu bilgilerin insanlara açıklanmasını istediğini iddia etmektedir. Bkz. *Füsûsu'l-Hikem*, çev. Nuri Gencosman, İstanbul, 1992,

rüyaya ayrı bir önem vermektedirler.

İslam alimleri tarafından da, üzerinde önemle durulması gereken bir mes'ele olarak görülen rüya ve rüya tabiri ile ilgili çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Zira onlar, Hz. Muhammed'e gelen ilk vahyin rüya ile başlamış olduğunu ileri sürerek¹⁴, rüyanın peygamberliğin kırk altı (veya kırk beş) cüzünden bir cüz olduğu¹⁵ şeklindeki bir hadise istinaden, bu mesele ile ilgili çeşitli yorumlarda bulunmuşlardır. Bazı müfessirler bu hadisi, Hz. Muhammed'in yirmi üç yıllık peygamberlik hayatının 276 ay ve bunun kırk altıda birinin de altı ay olduğunu göz önüne alarak, rüya yoluyla altı ay vahiy geldiğini¹⁶ belirtmişlerdir. Ayrıca rüyanın, birisi Allah'tan olan bir müjde, diğeri şeytandan olan bir hüznün ve üçüncüsü de kişinin kendi kendine gördüğü şey olarak üç kısma ayrıldığına dair bir hadis¹⁷ üzerinde de yorumlar yapılmıştır.

İSLAM FİLOZOFLARININ RÜYA İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

İslam filozoflarının da rüya ile ilgili çeşitli görüşleri bulunmalarına rağmen bu problem hâlâ kesin olarak çözüme kavuşturulmuş değildir. Bu yüzden, bu çalışmada, rüya ile ilgili olarak sorulabilecek bir kaç sorunun cevabı aranacak, ancak her sorunun cevabını, her filozofta bulmak mümkün olmadığı için, sadece hangi düşünürün hangi soruya nasıl bir cevap verdiği tesbit edilmeye çalışılacaktır. Bu sebeple, çalışmamızda genel olarak Kindî, Farabî, İbn Sina, Fahreddin Razî, Sühreverdî, İbn Haldun ve rüya ile ilgili olarak müstakil bir risâle yazmış olan İbrahim Kasabbaşızade gibi İslam düşünürlerinin görüşlerinden hareketle, rüyanın mahiyeti hakkında fikir edinilmeye çalışılacaktır.

Çalışmamızda ağırlıklı olarak İslam filozoflarının şu sorulara vermiş oldukları cevaplar tartışılacaktır.

a) *Rüya nedir ve nasıl meydana gelir?*

b) *Rüya niçin uyku esnasında meydana gelir?*

c) *Rüya irade dışı bir eylem midir? yoksa kişinin iradesine bağlı olarak da gerçekleşebilir mi?*

d) *Uyanık iken de rüya görülebilir mi?*

s. 19. Molla Camî de, *Salaman ve Absal* kitabını, gördüğü bir rüyadan esinlenerek kaleme aldığını bildirmektedir. Bkz. *Salaman ve Absal*, haz. Sadık Yalsızuçanlar, İst, 1999, s. 39.

¹⁴ Elmahlı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C.I, sad. Komisyon, İstanbul, (trç.), s. 37 vd.

¹⁵ *Muhtasar Sahih-i Müslim*, C. II (Kitabu'r-Rüya), haz. Hafız Münzerî, tah. Muhammed Nasıreddin el-Bâyevî, İstanbul, 1986, nr. 1519, 1520.

¹⁶ Yazır, a.g.e. C. IV, s. 479.

¹⁷ *Muhtasar Sahih-i Müslim*, hadis nr. 1520.

e) *Nefs, niçin mücerret akıllar veya Fa'âl Akıl ile irtibata geçmek ister?*

f) *Rüyada görülen şeylerin bir kısmı, niçin apaçık ve bir kısmı da karışık bir şekilde görülmektedir?*

Yukarıda sıraladığımız bu ve benzeri sorulara İslam filozoflarının vermiş oldukları cevaplara geçmeden önce, şunu belirtelim ki İslam filozoflarının ekserisine göre rüya, nefsin kuvvetleri ile doğrudan alakalıdır. Bu sebeple, nefsin kuvvetleri ile bunların fonksiyonları bilinmeden rüya hakkında ileri sürülecek fikirler daima eksik kalacaktır. Bundan dolayı biz, önce nefsin kuvvetlerini kısaca açıklayıp, bu kuvvetler ile rüya arasındaki bağlantıyı belirtmek istiyoruz.

İslam filozoflarının ekserisine göre, nefsin, dış (haricî) ve gizli (batnî) kuvvetleri olmak üzere iki kuvveti bulunmaktadır. Dış kuvvetler, beş duyu dediğimiz dokunma, tatma, koklama, işitme ve görme gibi duyularını algılayıcı kuvvetlerdir. Bu kuvvetlerin rüya ile doğrudan bir bağlantısı bulunmamaktadır. Nefsin iç kuvvetleri ise, ortak duyum (hiss-i müşterek), hayal, mutasarrıfa, vehim ve hâfıza olup, rüya ile doğrudan alakası olan kuvvetlerdir.

Rüya ile doğrudan alakası olan nefsin beş gizli kuvveti ve bu kuvvetlerin fonksiyonlarını İslam filozofları şu şekilde açıklamışlardır:

a) *Ortak duyum* (hiss-i müşterek): Kendisine beş kaynaktan (yani beş dış kuvvetten) su akan bir havuz olarak görülen ortak duyum, Yunanca "bantasya" kelimesinin Arapça karşılığı olup nefsin levhası (levhi'n-nefs) anlamına gelmektedir¹⁸. Beş duyu ile algılanan şeylerin sûretleri burada toplanır.

b) *Hayal*: Ortak duyumun hazinesi olarak görev yapmaktadır. Duyu organlarıyla algılanan şeylerin sûretlerini, ortak duyudan kaybolduktan sonra bile saklayan hayal, bir nevi bilgisayar belleği gibidir.

c) *Mutasarrıfa*: Dış duylarla algılanan sûretler üzerinde tasarrufta bulunan bir kuvvettir.

d) *Vehim*: Aklın tasdik ettiği bazı şeylerde akıl ile çelişen kuvvettir. Mesela, bir ölü ile gece baş başa kalan bir kimseyi, akıl değil vehim korkutur.

e) *Hâfıza*: Vehmin idrak ettiği sûretleri koruyan kuvvettir. Nasıl ki hayal ortak duyumdaki sûretleri koruyor ise, hâfıza da vehimde oluşan sûretleri depo edip korur.

Nefsin gizli kuvvetlerinin her birisinin beyinde ayrı bir yeri vardır. Şayet, bu kuvvetlerin bulunduğu yerlerde bir bozulma olursa, bozulan bölümde bulunan kuvvet de bozulur, ancak diğer kuvvetler görev-

lerini yapmaya devam ederler¹⁹.

Şimdi, daha önce maddeler halinde belirttiğimiz sorulara, İslam düşünürleri tarafından nasıl cevaplar verildiğine dönebiliriz.

a) Rüya Nedir ve Nasıl Meydana Gelir?

Bu soruyu cevaplayabilmek için önce rüyanın iki kısım olduğunu ve bunların da farklı biçimlerde tarif edildiğini belirtmek gerekir. İslam düşüncesinde, genel olarak, rüya, doğru (sâdik) ve aldatıcı (kâzib) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ancak, filozofların rüya olarak kabul ettikleri asıl rüyâ, doğru rüya olarak adlandırdıkları rüyadır. Bundan başka, yine nefsin dış kuvvetleri ile bağlantılı olan bir rüya çeşidi daha vardır ki, buna da, aldatıcı rüya denilmektedir. Biz, önce, aldatıcı rüya ve bu rüyanın nasıl meydana geldiğine bir göz attıktan sonra, asıl rüya olarak kabul edilen doğru rüyaya döneceğiz.

1- Aldatıcı (kâzib) Rüya

Adından da anlaşıldığı gibi, aldatıcı rüya, gerçekle ilgili olmayan sûretlerin uyku esnasında görülmesidir. Aldatıcı rüya, üç sebepten dolayı görülebilir. Bu üç sebebi, Kasabbaşzâde İbrahim, "*Risâle fi Keyfiyyeti'r-Rüyâ*" isimli eserinde şu şekilde açıklamaktadır:

Aldatıcı rüyanın görülmesinin birinci sebebi, ortak duyumdan kaybolduktan sonra bile, hayalde muhafaza edilen hissedilir şeyler (mahsusat)'in sûretlerinin, uyku esnasında ortak duyuma tekrar dönerek müşâhede edilmesidir.

Aldatıcı rüya olarak adlandırılan bu rüyanın meydana gelişi ile, modern psikolojinin verileri arasında bir uygunluk görülmektedir. Modern psikolojik araştırmalarda, "ışıklı toz", "işidim tayfaları" ve "ışıklı sesler" gibi terimler kullanılmaktadır. Kişinin uyanırken gördüğü, duyduğu ve kokladığı şeyler, onun hemen muhayyilesinden kaybolmaz. Uykuya daldığımız zaman, bunlar tekrar bize gözükülebilir. Çünkü, rüyanın meydana gelebilmesi için, gerçek duyumların rolü hiç de küçümsecek durumda değildir²⁰.

Aldatıcı rüyanın görülmesinin ikinci sebebi de, hayal edici kuvvette izlenimde bulunan bir sûretin, dışarı atıldıktan sonra, uyku esnasında ortak duyuma tekrar dönerek müşâhede edilmesidir. Eğer hayal edici kuvvet, hissedilir şeylerin sûretlerini almaya müsait olursa, kendisine bu tür sûretler sürekli olarak izlenimde bulunurlar. Ancak sûret-

¹⁹ İbn Sina, *Uyûnu'l-Hikme* (Resâil-i İbn Sina- 1 içinde), haz. Hilmi Ziya Ülken, İstanbul, 1954, s. 30-33; Şihabeddin Sühreverdî, *Nur Heykelleri*, çev. Saffet Yetkin, İst. 1949, s. 9-11; Alaaddin Ali Tûsî, *Tehafütü'l-Felasife*, çev. Recep Duran, Ankara, 1990, s. 213.

²⁰ Bergson, a.g.e., s. 106-113.

¹⁸ İbrahim Kasabbaşzade, *Sefinetü'l-Mesâil*, Süleymâniye Ktp, Hâlet Efendi, no: 792, v. 143a.

lerin, ortak duyuma beş duyu yoluyla gelmesi ve düşünen nefis (nefs-i nâtika)'in, hayal edici kuvvet üzerine bir zabıta gibi musallat olup, onu kendi haline bırakmaması durumlarında, bu sûretler halinde izlenimde bulunamazlar.

Ortak duyuma beş duyu yoluyla izlenimler geldiği sürece, hayal devre dışı kalır. Ne zaman ki bu izlenimler gelmez olur, o zaman hayal kendisinde bulunan sûretleri ortak duyuma göndererek müşâhede edilmesini sağlar²¹.

Bu olayı bir elektrik jeneratörü veya ışıkdak lambaları denilen aletlerin fonksiyonuna benzetebiliriz. Bu aletler sürekli olarak elektrikle bağlantılı oldukları için, elektrik kesilmediği sürece aktif hiçbir fiilde bulunmazlar. Ancak, elektrik kesildiği zaman otomatik olarak devreye girerler ve depoladıkları elektriği tekrar yansıtmaya başlarlar. İşte hayal de bunun gibidir. Yani beş duyu devrede olduğu veya düşünen nefsin kontrolünde bulunduğu müddetçe, hayal pasif bir vaziyette bulunur, ancak, bu iki durum ortadan kalktığı zaman devreye girebilir. Hayal kuvvetinin faaliyetini engelleyen bu durumlardan birincisi, yani ortak duyuma dış kuvvetlerden izlenimlerin gelmesi uyku ile ortadan kalkar. Zira, uyku, dış kuvvetlerin fonksiyonunu tamamen durdurur. Bu durumda, ortak duyumu dış kuvvetlerden arınmış olarak boş kalır. İkinci durum ise, yani düşünen nefsin hayal üzerindeki hakimiyeti, hastalık sebebiyle ortadan kalkar. Çünkü nefis, hastalığı defetmek için uğraşır iken, hayal, kendisinde muhafaza edilen ancak aslı olmayan sûretleri ortaya çıkarır ve bu sûretler ortak duyumda izlenimde bulunarak müşâhede edilir.

Aldatıcı rüyanın meydana gelmesinin üçüncü sebebi ise, beyni (dimağ) oluşturan mizaçta²² bir değişiklik olduğu zaman, bu değişikliğe uygun olarak hayal kuvvetindeki fillerde de bir değişikliğin

²¹ İbrahim Kasabbaşızade *Risâle fi Keyfiyeti'r-Rüya*, Beyazıt Devlet Ktp. nr. 3941, v. 149b.

²² Antikçağ ve Ortaçağ'da insanın mizacını oluşturan ve biyolojik, ahlaki ve psikolojik fonksiyonlarını etkilediği kabul edilen, kara safra, sarı safra, kan ve balgam olmak üzere dört sıvıdan (ahlat-ı erbaa) bahsedilmektedir. Bunlardan her birisi, hava, su, toprak ve ateşten birisinin insan vücudundaki karşılığı olarak kabul edilmiştir. Bu dört sıvının dengede bulunması, insanın renkler arasındaki belirginliği görmesini sağlamaktadır. Yine bu dört salgı, vücudun ısını dengede tutar. Kan sıcaklığı, balgam soğukluğu, kara safra kuru soğuğu ve sarı safra kuru sığığı dengede tutmaktadır. Bu dört sıvıda bulunan dengenin bozulmasıyla, hastalık meydana gelir. Geniş açıklama için bkz: Farabî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, çev. Nafiz Danışman, İstanbul, 1990, s. 71 vd.; Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk Fi İhtiyari'l-Ahakk*, haz. Orhan Şaik Gökçay, İstanbul, 1972, s. 14; Ayşegül Demirhan Erdemir, "Ahlât-ı Erbaa", T.D.V.İ.A. C.II, İst. 1989, s.24.

olmasıdır. Mizaçta bulunan bu dengenin bozulmasıyla doğru orantılı olarak rüyada farklı şeyler görülür. Mesela, mizaçtaki kanın dengesi, kan lehine bozulduğu zaman, ateşe karşı bir meyil olduğu için, rüyada kırmızıya benzer bir görüntü oluşur. Eğer kara safra lehine bir değişme olursa, bu kez de rüyada siyah sûretler görülmeye başlanır. Diğer salgılardaki dengesizlik de aynı şekilde sonuçlar doğurur²³.

Galen'den etkilenecek İslam dünyasına da geçen bu fikir, modern psikolojide pek etkili olamamıştır. Ancak modern tıpta, kan ve safra kirliliğinin bazı hastalıklara sebep olduğu bilinmekte ve bunların giderilmesi için kan aldırma, safra boşaltma, müşhil kullanma gibi yöntemlere baş vurulmaktadır²⁴.

Görüldüğü gibi, aldatıcı rüya, daha çok nefsin dış kuvvetleri ile alâkalı olduğu için, İslam filozofları tarafından fazla itibar edilmeyen bir rüya çeşidi olarak kabul edilmektedir. Çünkü, bu tür rüyalar, yorumlanmaya gerek görülmediği gibi, bilgi kaynağı olarak da kabul edilmemektedir.

2- Doğru (Sadık) Rüya

İslam filozoflarının önemle üzerinde durdukları sadık rüya; mahiyet olarak ruhanî bir durum olup, nefsin duyuları kullanımdan kaldırıp, düşünceye yönelmesi²⁵ sonucu, kendisinde bütün varlıkların sûretlerinin küllî olarak bulunduğu mücerret akıllar âlemine dalması sûretiyle, gaipten akseden varlıkların şekil ve sûretlerinin bir anda görülmesi olarak izah edilmektedir²⁶. Bu durumda nefis, duyuyu bırakıp düşünceye yöneldiği için, düşünceye konu olan her şeklin tasarlama gücü sayesinde, kendisinde izlenimler oluşmaktadır. İşte bu izlenimlere "rüya" ismi verilmektedir²⁷.

Sadık rüyanın meydana gelmesi için düşünen nefsin, bedeni idare işi ile uğraşmaması gerekmektedir. Zira, bedeni idare etmek için, uğraşan düşünen nefis, mücerret âlem ile birleşemez ve dolayısı ile ondaki sûretleri elde edemez. Ancak, fırsat bulur bulmaz, bütün varlıkların sûretlerinin kendisinde küllî olarak bulunduğu mücerret akıllarla birleşerek, onlardaki bu sûretleri elde etmeye çalışır. Fakat nefis, küllî olarak değil de cüz'î bir biçimde algıladığı bu sûretlerden,

²³ İbn Sina, *Uyûnu'l-Hikme*, s. 33-34; Kasabbaşızade, *Keyfiyeti'r-Rüya*, v. 150a.

²⁴ Erdemir, a.g.m., s. 24.

²⁵ Kindî, *Uyku ve Rüyanın Mahiyeti Üzerine*, (Felsefi Risâleler içerisinde) çev. Mahmut Kaya, İstanbul, 1994, s. 142.

²⁶ Fahreddin Razi, *Lübâbu'l-İşârât*, tas. Abdu'l-Hafız Sa'd Atıyye, Mısır, 1355, s. 123; İbn Haldun, *Mukaddime*, C.I. çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul, 1990, s. 251; Kasabbaşızade, *Sefine*, 42 b.

²⁷ Kindî, *Uyku ve Rüya*, s. 142-143.

ulaşabileceği kadarını elde eder ve bu sûretler de ortak duyumda izlenimde bulunarak müşâhede edilir. Kısacası, rüya, nefsin mücerret varlıklar âlemine ulaşması sûretiyle, oradaki sûretlerin kendisinde bırakmış olduğu izlenimden ibarettir diyebiliriz.

b) Rüyanın Uykuda Meydana Gelmesinin Sebebi

İslam filozoflarının, rüyanın uykuda iken görülmesini şu şekilde açıkladıklarını söyleyebiliriz: Daha önce de belirttiğimiz gibi, rüya, nefis ile doğrudan bağlantısı olan bir durumdur. Nefis, bedeni yönetme işi ile meşgul olduğu müddetçe, mücerret âlem ile irtibata geçememektedir. Ancak, beden hareketli kalması ve tüm duyularının kullanımdan kaldırılması sonucu, nefis, mücerret manâlar âlemine ulaşmak için harekete geçebilir. Bu da, ancak uyku esnasında mümkün olur. Zira, uyku, "sağlığı normal olan canlının tabii olan duyuları kullanmama halidir"²⁸.

Uyanık iken bedenle sürekli ilgilenmekte olan nefis, uyku esnasında bu bağlardan kurtulduğu an, diğer ruhanî varlıklar gibi mücerret âlemlere yönelir ve oradaki ruhanî ve nuranî varlıklarla birleşerek, onlarda bulunan sûret ve halleri müşâhede ederek bilgi edinir²⁹.

Demek ki, uyku, nefsin bedenle olan bağlarını tamamen kesmek sûretiyle manâlar âlemine dalması ve oradaki halleri müşâhede etmesinin sebebidir. Dolayısıyla, uyanıklık halinde rüya görmek, bütün nefisler için değil, biraz sonra da değineceğimiz gibi sadece belirli kimseler için mümkündür.

İslam filozoflarının, rüyanın uyku esnasında meydana gelmesini, nefsin beden uykuda iken mücerret varlıklar âlemine yükselerek izlenimlerde bulunması olarak izah etmeleri, her ne kadar akıl ile açıklanmakta ise de, aslında bu görüşün dinî bir kaynağa da dayandırıldığı söylenebilir. Zira Kur'an-ı Kerim'de, yukarıdaki görüşleri doğrulayabilecek ayetler bulunmaktadır. Mesela, Zümer Suresi'nde; "*Allah, ölenin ölüm zamanı gelince, ölmeyenin de uykusunda iken nefislerini alır da ölümüne hükmettiği canı alır, ötekini muayyen bir vakte kadar bırakır...*"³⁰ buyrulmaktadır. Bu ayetten anladığımız göre Allah, uyumakta olan kişinin ruhunu almakta ve uyku süresince katında tutmaktadır. İşte bu esnada nefis, makullerin sûretleri ile birleşmekte ve onlardan edindiği izlenimler ile, bedene tekrar dönmektedir. İslam filozoflarının rüyayı, nefste oluşan izlenim şeklinde açıklamaları ile, ayette belirtildiği gibi, nefsin uyku esnasın-

da bedenden alınıp, uyanıklık halinde tekrar iade edilmesi arasında bir bağlantının bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu da, filozofların rüya ile ilgili izahlarının, aklı olduğu kadar dinî nasslar tarafından da desteklendiği izlenimini oluşturmaktadır.

c) Rüyanın İsteğe Bağlı Olup Olmadığı Mes'elesi

İslam filozoflarının, rüyanın iradeye bağlı olup olmaması hakkındaki görüşlerine geçmeden önce şunu belirtelim ki, son dönem müfessirlerinden Elmalılı Hamdi Yazır, rüyanın nefsin istek ve iradesi dışında ve zorunlu olarak tezahür ettiğini iddia etmektedir. Yani bir kişi, rüya görmek istediği zaman, mutlaka rüya görmesi zorunlu değildir. Ona göre rüya, doğrudan doğruya Allah tarafından gaybî bir telkindir. Kişi kendisi istediği için değil, Allah istediği için rüya görür³¹.

Rüyanın isteğe bağlı olarak görülüp görülemeyeceği hususunda İslam filozoflarının çok net ifadelerde bulduklarını söylemek gerçekten zordur. Onların görüşleri, ancak satır aralarından bulup çıkarılabilir. Alaaddin Ali Tûsî, filozofların, isteğe bağlı olarak rüya görülebileceğini savunduklarını iddia etmektedir. Bu iddiaya göre nefis, uyumadan önce bir şeyle gerçekten çok meşgul olursa, bu şeyi rüyasında görebilir³². Benzer ifadeleri, şerh edeni bilinmeyen *Hayy İbn Yakzan Şerhi* isimli bir eserde de görmekteyiz. Bu risâlede ifade edildiğine göre güçlü bir nefis, bir şeyi şiddetle arzular ise, onun arzulanığı bu şey genellikle gerçekleşir³³. Ancak gerçekleşen bu şeyler arasında rüya, isim olarak zikredilmese de biz bunun rüyaya da şamil olacağı kanaatine varmaktayız.

Rüyanın isteğe bağlı olarak gerçekleşebileceği hususunda en net ifadeleri, İbn Haldun'da bulmaktayız. Ona göre, uykuda iken görülen rüyaların çoğu, insanın irade ve isteğine bağlı olmadan görülen şeylerdir³⁴. Ancak onun bu ifadelerinden, isteğe bağlı olarak da rüya görülebileceğini anlayabiliriz. Çünkü o, rüyanın çoğunluğunun istek dışı olduğunu söylerken, bazı rüyaların da isteğe bağlı olarak görülebileceğini ima etmektedir.

İbn Haldun, Mesleme b. Ahmed el-Mecriî'nin *Kıtabu'l-Gaye* isimli riyâzet kitabında, dua etmek ve zikir yapmak sûretiyle, rüyada bazı bilgilere ulaşabileceğini söylediğini bildirmektedir. Bu bilgilere ulaşmak isteyen birisi, dünya ile olan bağlarından sıyrılıp hâlis bir niyet ile Allah'a yönelir ve riyâzet

²⁸ Kindî, *Uyku ve Rüya*, s. 140.

²⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, I, s. 251.

³⁰ Zümer, 42.

³¹ Yazır, a.g.e, C.IV, s. 480.

³² Tûsî, *Tehafütü'l-Felasife*, s. 193.

³³ *Risâle-i Hayy İbn Yakzan Şerhi*, (İslam Fesefesi'nde Sembolik Hikayeler (I) içinde), Derleme, İstanbul, 1997s. 39.

³⁴ İbn Haldun, a.g.e, C.I, s. 258.

kitaplarında isimleri yazılı olan bazı isimleri okuyarak ve isteğini de kalbinden geçirerek uykuya dalar ise, murat ettiği şeyi rüyasında görür.

Ancak İbn Haldun, burada şöyle bir yorum yapmaktadır: Rüya da görülmesi istenilen şeylerin gerçekleşmesi, aslında nefsin isteği ile gerçekleşmemektedir. Sadece kastedilen şeyi elde etmek için, nefsin vird ve zikirde bulunması, nefste bir istidat ve kabiliyet yaratır ve nef bu sûretle istediği bilgileri elde etmeye yatkın hale gelir; yoksa kişi istediği için rüya görmez³⁵.

İbn Haldun'un nefsin isti'dat ve kabiliyet kazanması ile, nefsin isteğe bağlı olarak rüya görebilmesi arasında yapmış olduğu bu ayırım, bizce biraz zorlama gibi gözükmemektedir. Çünkü nefsin istidat ve kabiliyet kazanması, bizim isteğimiz doğrultusunda ise, bunun neticesinde rüyanın görülmüş olması, dolaylı da olsa, nefsimizin isteği ile gerçekleşmiş demektir.

Modern psikolojide, rüyanın isteğe bağlı olarak görülüp görülmemesi problemi yerine, daha çok görülmüş olan rüyalar ve bu rüyaların delalet ettiği anlamlar üzerinde durulmaktadır. Çünkü bir bilim olan psikoloji, psişik olayların incelenmesini amaç edinmektedir. Ancak, isteğe bağlı olmasa da, görülen rüyalarda, geleceğe ait bir takım kehanetlerin bulunduğu, psikologlar tarafından kabul edilmektedir. Bu yönde yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçlara göre, geleceğe ait olaylar ile ilgili görülen rüyaların %75'nin gerçekçi ve % 60'ının da sembolik olduğu ortaya konmuştur³⁶.

d) Uyanıklık Halinde Rüya Görülüp Görülemediği

Uyumadan da rüya görülebileceği mes'alesinde, İslam filozofları farklı görüşler belirtmişlerdir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, uyku, sadece bedenle ilgili olan bir durumdur. Yoksa nefsin uyuması diye bir şey söz konusu değildir. Çünkü nef hiçbir zaman uykuya dalmaz³⁷. Bu görüşten hareketle Kindi, uyanıkken de bazı akledilirlerin görülebileceğini, ancak bunun etkisinin sadece uykuda hissedileceğini ileri sürmektedir³⁸. Farabi ise, uykuda olan şeylerin uyanıkken de görülebileceğini söylemekle birlikte, yine de herkesin uyanıkken rüya görme melekesine sahip olmadığını³⁹ belirtmektedir.

Fahreddin Razi ise rüyanın, hem uyanıkken hem de uyku esnasında görülebileceğini iddia etmektedir.

³⁵ Aynı eser, s. 259.

³⁶ Geniş bilgi için bkz: Rogo, a.g.e., s. 56 vd.

³⁷ Kindi, *Nefs Üzerine*, (Felsefi Risâleler içinde), s. 134.

³⁸ Kindi, *Uyku ve Rüya*, s. 140.

³⁹ Farabi, uyanıkken rüya görmeyi, peygamberlerin vahiy alma biçimi olarak görmektedir. Bkz. *Medine*, s. 76.

Ancak bunun şartları vardır. Bu şartlar da iki kısımda incelenmektedir: Birincisi, uyanıkken rüya görmeye mâni olan durumlar, diğeri de uyanıkken rüya görmeye sebep olan şeyler.

Razi'ye göre uyanıkken rüya görmeye engel olan durumlar şunlardır:

1) Nefsin, dış kuvvetler ile meşgul olması, onun, gayb âlemi ile birleşmesine engel olur. Çünkü nefsin kuvvetleri, sürekli olarak birbiri ile çekişme halindedir. Bu sebeple, bu kuvvetlerden hangisi galebe çalarsa, diğer kuvvetlerin etkisi azalır. Mesela, gazab galebe geldiği zaman, görme, duyma gibi kuvvetler etkisini pek gösteremez. Bu sebeple uyanık iken rüya görmek mümkün olmaz.

2) Uyanıklık esnasında hayal edici kuvveti kontrolünde tutan düşünen nef, sûretlerin hayal edici kuvvette şekillenmesine mani olur. Bundan dolayı, uyanıklık esnasında rüya görülmez.

3) Uyanıklık durumunda ortak duyumun levhası, kendisine dışarıdan gelen sûretlerle meşgul olduğu için, hariçte sûreti bulunmayan şeylerin izlenimi kendisine varit olmaz. Yani ortak duyum, ancak görmekte olduğu sûretleri almakla meşgul olduğu için başka sûretleri almaya müsait değildir⁴⁰.

Yukarıda belirttiğimiz sebeplerden dolayı, uyanıklık durumunda rüya görmek mümkün değildir. Ancak uykuda olmadığı halde düşünen nefsin, bazı sûretleri müşâhede edebileceği durumlar da vardır. Bu durumları da Razi, şu şekilde sıralamaktadır:

1) Hasta olan kişiler, hariçte bulunmayan bazı hisseditir şeylerin sûretlerini müşâhede edebilirler. Eğer bu sûretlerin hariçte varlıkları bulunsaydı, bunu hisleri sağlam olan herkes müşâhede edebilirdi. Sadece hastaların, hastalık esnasında bu tür sûretleri müşâhede etmesinin sebebi ise; nefsin, hastalığı uzaklaştırmak için uğraşırken, hayal edici kuvvetin, nefsin kontrolünden çıkması sebebiyle, hâfizada daha önce izlenimde bulunmuş olan sûretlerin, hayal edici kuvvete dönmesidir.

2) Peygamber ve velî gibi bazı kimseler, uyanık oldukları zaman da bazı sûretleri müşâhede ederler. Bunun sebebi de şudur: Onların nefsleri daha kuvvetli ve daha yüce olduğu için, bedeni idare etmeleri, gayb âlemine ulaşmalarına engel teşkil etmez. Bundan dolayı onlar uyanıkken de bazı sûretleri müşâhede edebilirler⁴¹.

İbn Sina'nın, *Hayy İbn Yakzan* isimli risâlesinin, daha önce de belirttiğimiz şerhinde, Razi'nin bu görüşünü destekler mahiyette şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: Kamil insanların (peygamber ve

⁴⁰ Razi, *Lübâb*, s. 124.

⁴¹ Aynı eser, s. 125.

veliler) nefsleri, çok güçlü oldukları için, bedene ait işler, onları gayb âlemine ulaştırmaktan alıkoyamaz. Bu şekilde bir başkasının uykuda gördüğü şeyleri onlar uyanırken de algırlar. Bu duruma şeriatte "vahiy" ismi verilir. Bu durumda olan peygamberlerin gözleri önünde sûretler belirir ve kendilerine şeriat hükümlerinden emirlerin buyrulduğu sesler işitilir⁴².

Benzer ifadeleri Farabî'de de görmek mümkündür. O da, uyanıklık halinde iken, uykuda elde edilen şeylerin bilgisine ulaşabileceğini belirtmektedir. Yani, kamil insanların nefsleri, uyanırken de Fa'âl Akıl ile birleşerek ondan bir takım bilgiler elde edebilirler⁴³.

Yukarıdaki iddialara göre, peygamberlere rüyada gelen vahiy, sadece uyku haline münhasır kalmak doğru değildir. Çünkü onlar uyanık oldukları zaman da, uykuda elde ettikleri bilgileri elde etmektedirler. Tabii burada şöyle bir soru akla gelmektedir: Eğer peygamberlerin rüyada aldıkları vahiy, uyanıklık halinde de elde edilebiliyorsa, o zaman uyanıklık halindeki rüya ile uyku halindeki rüya arasında ne gibi bir fark bulunmaktadır? Veya filozoflara göre vahiy almanın tek yolu rüya mıdır?

Uyku halindeki rüya ile uyanıklık halindeki rüya arasında filozofların bir ayırım yaptıklarına dair kesin bir ibareye rastlamak mümkün olmamıştır. Sadece Farabî, uykuda vuku bulan şeylerin çoğunlukla cüz'iyat olup, maküllerinin az olduğunu belirtmiş⁴⁴ ancak bununla neyi kastettiğini net olarak ifade etmemiştir. Yani uyku halindeki rüya ile uyanıklık halindeki rüyanın kesin çizgilerle ayrılması gibi bir fikrin, İslam filozofları tarafından direkt olarak ifade edilmediği kanaatindeyiz.

İslam filozoflarının, peygamberlerin vahiy almasının tek yolunun rüya olup olmadığı sorusuna, cevap olabilecek açık bir ifadelerine rastlanmamıştır. Halbuki tefsirciler, eş-Şura Suresi'nin 51. ayetine istinaden, vahyin birkaç şekilde geldiğini belirtmişlerdir. Bunların başında da doğru (sâdik) rüya gelmektedir. Rüyanın dışında, meleğin görünmeden peygamberin kalbine vahiy getirmesi, meleğin insan kılıfına girerek vahiy getirmesi, çingirak sesine benzer bir sesle vahiy gelmesi, meleğin asli sûretinde vahiy getirmesi ve peygamberin aracısız, bizzat Allah'tan vahiy alması gibi vahiy alma şekilleri bulunmaktadır⁴⁵.

İslam filozoflarının, vahiy almanın diğer şekillerine dair her hangi bir açıklamalarına rastlanmadığı için, acaba onlara göre vahiy almanın tek yolu rüya mıdır? gibi bir soru ister istemek akla gelmektedir.

Bu soruya, rüyanın, nefsin mücerret varlıklar ile birleşmesi olarak algılanması fikrinden hareketle olumlu bir cevap verebiliriz. Yani peygamberlere ait olan nefslerin, doğrudan mücerret varlıklarla irtibata geçerek vahiy alabildiklerini iddia etmek, herhalde filozofların görüşüne ters düşmeyecektir.

e) Nefs, Niçin Mücerret Âlem ile İrtibata Geçmek İster

Nefsin mücerret âlem ile irtibata geçmek istemesi, nefsin "nefs" olması yönünden, mücerret varlıklarla aynı cinsten olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü insan nefsi, felekî nefsler grubuna girmektedir⁴⁶. Konuyu biraz daha açarsak, mücerret nefslerin iki türlü olduğunu görürüz. Birincisi İsrakî filozofların, tülî nefsler dediği nefsler olup, felek ve insanlara ait nefslerdir. Dolayısı ile, bu nefsler aynı cinse ait olmalarına rağmen, görevleri icabı farklı bedenlerde bulunmaktadır. Diğeri ise, yine İsrakî filozofların arzî nefsler dediği ve insan hariç, yeryüzüne ait varlıkların nefslere aittir.

İnsana ait nefsler, bedeninin müdebberi olup, beden ile alâkâsı geçici olduğu için, sürekli olarak feleklerin nefsleri ile birlikte olmayı arzulamaktadır⁴⁷. Bu sebeple, bedeni idare etme işinden sıyrıldığı an, manâlar âlemine yükselir ve orada edinmiş olduğu bilgileri aldıktan sonra tekrar bedene döner.

Nefslerin, mücerret akıllar ile irtibata geçmelerinin sebeplerinden diğeri ise, insan nefsinin çift olarak veya bir varlığın ikiye bölünmesi şeklinde yaratılmış olduğu iddiasından kaynaklanmaktadır. Bu nefslerden birisi, insanın şu anda sahip olduğu nefis, diğeri de onun "diğer ben"i olan -ki buna alter ego da denmektedir- başka bir nefstir. Bu "diğer ben"e kamil tabiat (et-tibâtu't-tâmm) da denmektedir. İnsan nefsi bedende bulunduğu sürece diğer yansını/eşini aramakta ve ona kavuşmak için can atmaktadır. Bunun için de genellikle bedeninin hareketsiz kaldığı uyku anında melekût âlemine yükselerek "diğer ben"i ile birleşmekte ve ondan bir takım bilgiler elde etmektedir⁴⁸.

Kamil Tabiat olarak adlandırılan "diğer ben", İsrakî filozoflar tarafından insanın manevî babası veya öğretmeni olarak görülmektedir. Nasıl ki, bir insanın hem biyolojik bir babası, hem de onu eğiten bir öğretmeni var ise, aynı şekilde insan türünün de hem maddi varlığının bir meydana getiricisi, hem de

⁴⁶ Şerif Ali b. Muhammed el-Cürânî, *Kitabu't-Ta'rifât*, (b. y, trz), s. 244.

⁴⁷ Bkz: Sühreverdî, *el-Meşarî' ve'l-Mutarahat* (Mecmua fi'l-Hikmeti'l-İlahiyye, haz. Henry Corbin, İst. 1945), s. 463.

⁴⁸ Geniş bilgi için bkz. Henry Corbin, *İslam Felsefesi Tarihi*, s. 241-242, 318; S. Hüseyin Nasr, *İslam'da Düşünce ve Hayat*, çev. Fatih Tatlıoğlu, İst.1988, s. 158-160.

⁴² *Risâle Hayy İbn Yakzan ve Şerhi*, s. 38.

⁴³ Farabî, *Medine*, s. 76-77.

⁴⁴ Aynı eser, s. 76.

⁴⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara, 1976, s. 48-50.

nefsinin bir eğiticiyi bulunmaktadır. Maddî varlığının meydana getiricisine, İsrakî filozoflarca Türlerin Sahibi (Rabbu'n-Nev') veya Eflatunî İdeler (el-Müsülü'l- Eflatuniyye), nefsinin eğiticiyi de Kamil Tabiat adı verilmektedir⁴⁹.

Diğer ben veya Kamil Tabiat ile ilgili olarak, Şihabeddin Sühreverdî el- Maktûl, Muallak İdeler Âlemi'nde bulunduğunu iddia ettiği Caburs⁵⁰ şehrinde, Hermes'i gördüğünü ve onun kendisine şöyle bir ifade de bulunduğunu anlatmaktadır: "Hermes'le buluştuğumda bana şöyle bir olay anlattı: "Bana marifet veren birisine, sen kimsin? diye sordum. O da bana "Ben senin Kamil Tabiatınım" dedi."⁵¹ Sühreverdî'nin bu ifadesine göre, kamil tabiat, şahısları koruyan, onara ilim ve irfan veren ve bedenlerini idare eden müdebbir bir kuvvettir.

Özellikle İsrakî filozofların, insan nefslerinin, mücerret akıllarla birleşmek istemesinin sebebi olarak gördükleri bu görüşler, Eflatun'un görüşleriyle paralellik göstermektedir. Eflatun'a göre de insan nefsleri, yüce bir âlemde bulunmakta iken, bir müddet sonra, insan bedenine girmek zorunda kalmışlardır. Bunun için de bedene karşı daima yabancı olarak durmuş ve sürekli olarak asli vatanlarına dönme çabası içinde olmuşlardır⁵².

İsrakî filozoflara göre, insan nefslerinin, niçin melekût âlemi ile birleşmek istediğinin sebebi bu olsa gerektir.

f- Rüyaların Karışık veya Anlaşılmaz Olmalarının Sebebi

İslam filozoflarına göre rüyalar bazen karışık, bazen de açık olarak görülmektedir. Acaba bunun sebebi nedir? Bu mes'ele ile ilgili olarak farklı görüşler ileri sürülmekte ve önce rüyanın görülme biçimleri ve daha sonra da bunun sebebi açıklanmaktadır.

İslam Filozofları, rüyada görülen şeylerin açık seçik veya karmaşık olmalarını şöyle izah etmekte-

dir: Nefslerde izlenim bırakan sûretlerin bazıları cüz'î ve bazıları küllîdir. Uyuyan bir kimsenin mütehayyilesi, sûretleri tahayyül eder ve onu hayal kuvvetine aktarıırken küllîden cüz'îye doğru bir değişim gerçekleştirir. Eğer bu değişim sadece bu şekilde kalır, yani başka bir değişim olmaz ise bu tür rüyalar sadık rüya olup, tabir edilmeye ihtiyaç duymazlar. Şayet sûretler hayal kuvvetine aktarıılırken değişime uğrar, yani sûretin kaynağındaki şekli ile hayalde izlenim bırakan şekli birbiriyle çelişir ise, bu tür rüyalar yorum ihtiyacı duyarlar. Bu tür rüyalara Hz. Yusuf'un rüyasını örnek gösterebiliriz. Zira Hz. Yusuf'un rüyasında güneş, ay ve on bir yıldızın kendisine secde ettiğini görmesini, babası, Yusuf'un Allah tarafından peygamber olarak gönderilmesi ve yüksek makamlara getirilmesi şeklinde yorumlamış⁵³ ve bu yorum aynen gerçekleşmiştir. Yine Mısır hükümdarının gördüğü rüya⁵⁴ da, her ne kadar adamları tarafından yorumu bilinmeyen bir rüya olarak görülse de, Hz. Yusuf tarafından yorumlandığı şekilde gerçekleştiği için, tabire ihtiyaç duyulan rüya biçimine örnek olarak gösterilebilir.

Görüldüğü gibi, bu rüyalar, yorumlanmaya müsait oldukları için, rüya tabirinden anlayıcılar tarafından yorumlanmış ve yorumlandığı şekilde olaylar meydana gelmiştir.

Bir de yorumlanamayacak derecede karmaşık olan rüyalar vardır. Bu rüyalar da şu şekilde izah edilmiştir: Eğer sûretlerin kaynağı ile hayale yansıyan şekli arasında hiçbir benzerlik bulunmaz ise, bu tür rüyalar karmaşık rüya olup, tabire bile ihtiyaç duymazlar⁵⁵. Bu tür rüyalara, çoğu insanın gördüğü rüyaları örnek olarak gösterebiliriz.

Rüyada görülen şeylerin açık veya karmaşık olmalarının, bu şeylerin sûretlerinin nefste buldukları izlenimden kaynaklandığını iddia eden İslam filozofları, bu izlenimlerin niçin farklı şekillerde algılandığını iki sebebe bağlamışlardır: Bunlardan birincisi, belli bir şekli olan ve bu âlemde bize yabancı olmayan soyut varlıkların sûretleridir. Bu sûretlerinin belli bir şekli bulunduğu için, bu varlıkların sûretleri rüyada farklı biçimlerde görülmezler. Mesela, insan, hayvan, bitki gibi cismi bulunan varlıkların sûretleri rüyada açık seçik olarak görülür. Çünkü, bu varlıkların sûretleri bizim ortak duyumuza yabancı değildir. Onları bu âlemde de algılamaktayız. Bir de mücerret akıllar âleminde resmedilmiş sûretleri bulunduğu halde, bizim ortak duyumuza nakşedilme imkanı olmayan sûretler vardır. Mesela, rüzgâr, tad, renk, hareket, sükun, yazmak, büyüklük, küçüklük,

⁴⁹ Geniş açıklamalar için bkz: İsmail Erdoğan, *İbrahim Kasabbaşızade'nin Felsefî Görüşleri* (basılmamış Doktora Tezi, Ank. Üniv. 2001), s. 149 vd.

⁵⁰ Muallak İdeler Âlemi, İsrakî filozoflara göre, maddî âlem ile manevî âlem arasında muallakta duran yarı cismanî ve yarı manevî bir âlemdir. Ancak bu âlemi Eflatun'un İdeler Âlemi ile karıştırmamak gerekir. Yine İsrakî filozoflara göre Muallak İdeler Âlemi'nde Cabulk, Caburs ve Hurkalya isiminde şehirler bulunmaktadır. İnsan öldükten sonra ruhları bu âleme gider ve kıyamet gününe kadar buralarda kalır. Geniş bilgi için bkz. İsmail Erdoğan, *İbrahim Kasabbaşızade'nin Felsefî Görüşleri* (basılmamış Doktora Tezi, Ank. Üniv. 2001), s. 157 vd.

⁵¹ Sühreverdî, *el-Meşarî*, s. 464.

⁵² Platon (Eflatun), *Devlet*, çev. Sebahettin Eyüboğlu- M. Ali Cımcöz, İstanbul, 1988, s. 201.

⁵³ Yusuf Suresi, 4-6.

⁵⁴ Yusuf Suresi, 43-44.

⁵⁵ Tusi, *Tehafüt*, s. 193.

gelişme, büyüme ve buna benzer maddî olarak belli bir şekli olmayan şeylerin sûretleri, rüyada, bize farklı biçimlerde görünür⁵⁶. Çünkü, bu tür sûretlerin insan zihninde belli bir şekli bulunmamaktadır. Bu sebeple, bu ve benzeri sûretler ortak duyuma aksederken, farklı sûretlerde müşâhede edilirler.

İbn Sina'nın bu olaya bakışı biraz daha farklıdır. Ona göre, mücerret akıllar âleminde resmedilmiş olan sûretler, düşünen nefs tarafından elde edildikten sonra, mütehayyile kuvveti tarafından üzerinde bir tasarrufta bulunulmadan doğrudan hâfızaya aktarılmış ise, bu rüya doğru (sadık) rüyadır. Bu rüyanın yoruma ihtiyacı yoktur. Ancak, nefse yansıyan sûretler, mutasarrıfa değil de mütehayyile kuvvetine yansır, mütehayyile kuvveti de bunlar üzerinde tasarrufta bulunur ve bu sûretler değişir ise bu rüyalar karışık rüyalar olup, yoruma muhtaçtır⁵⁷.

Görüldüğü gibi rüyanın farklı şekillerde görülmesi, ya nefse intiba eden sûretin bizim muhayyilemizde bulunan sûretlere benzememesinden veya muhayyilenin bu sûretler üzerinde tasarrufta bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Sonuç

İslam filozoflarının rüya ile ilgili görüşleri özet olarak şöyle ifade edilebilir. İslam filozofları rüyayı tamamen nefs ve nefsin kuvvetleri ile bağlantılı olarak görmekteydiler. Bu sebeple nefs ve nefsin kuvvetleri bilinmeden rüyayı izah etmek mümkün değildir. Bunun için de İslam filozofları, önce nefse ait bilgiler vermekte ve daha sonra da rüyayı izah etmeye çalışmaktadırlar. Fakat bu izah tarzlarında, zaman zaman farklı açıklamalara girmekte ve rüyanın kısımları ile ilgili olarak da ihtilaf içerisinde bulunmaktadırlar.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla, İslam filozoflarının rüyayı algılayışı ile psikoloji ilminin algılayış biçimleri tamamen farklıdır. Çünkü psikoloji rüyayı, İslam filozoflarının izah ettiği şekilde, bir olgu yerine, doyurulmamış isteklerin bilinç dışı olarak gerçekleşmiş bir yansıması olarak kabul etmektedir. Halbuki filozoflar rüyayı (özellikle sadık rüyayı), tamamen gerçek bir olgu olarak görmekte ve rüya yoluyla elde edilen bazı bilgileri, doğru bilgi olarak kabul etmektedirler. Ancak, rüya yolu ile elde edilen bilgileri, büyü ve tılsım ile elde edilen bilgilerden ayırmak lazımdır.

⁵⁶ Kasabbaşızade, *Rüya*, 150a.

⁵⁷ Günaltay, *Felsefe-i Ülä*, s. 436.